

# Da prædikebrødrene kom til Holbæk

Om de mulige bevæggrunde og samtidspolitiske forhold bag en dominikansk klosterstiftelse på Sjælland i starten af senmiddelalderen

*Af Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen*

Prædikebrødre er betegnelsen på en gejstlig orden af præsteuddannede tiggermunke, der blev grundlagt i starten af 1200-tallet i Sydfrankrig, som et opgør med de eksisterende munkeordener, det sekulære præsteskab og de tiltagende kætterbevægelser. Ordenen har fået sit nutidige navn »Dominikanerne« efter grundlæggeren Dominik, men det officielle og reelt også mere dækkende navn er »Ordenen af prædikanter« eller »prædikebrødrene«. Da disse navne også synes at have været de hyppigst anvendte i middelalderen, vil de blive foretrukket her. Herhjemme blev ordenens medlemmer desuden kaldt »sortebrødre« efter farven på den kappe, som de bar over den hvide ordensdragt. Sammen med bl.a. franciskanerne (herhjemme kendt som »gråbrødrene«) var prædikebrødrene en væsentlig del af den nye gruppe af tiggermunkeordener, der opstod i 1200-tallet og hurtigt bredte sig til alle vesteuropæiske byer. Også i Danmark opnåede prædikebrødrene stor udbredelse, men som alle andre klosterordener måtte de forlade landet efter reformationen. På dette tidspunkt eksisterede der 15 prædikebrødreklostre og 2 dominikanerindeklostre i Danmark. Nærværende artikel vil søge at belyse tiden og forholdene omkring brødrenes ankomst til Holbæk og klosterets tidligste anælgelse.

Akkurat som i mange andre danske prædikebrødreklostres tilfælde er der lidt usikkerhed om, præcis hvornår prædikebrødrene kom til Holbæk. Ifølge den franciskanske krønikeskriver i Roskilde, Petrus Olai (Peder Olufsen), skete det den 12. september 1275.<sup>1</sup> En anden kilde henlægger oprettelsen af konventet i Holbæk til 1269, men da den for samme år omtaler en begivenhed, der med ret stor sikkerhed fandt sted

---

1. Petrus Olai: *Collectanea Petri Olavi minoritae*; udgivet af E. Jørgensen i 'Annales Danici medii evæ', København 1920.

i 1275, regner de fleste historikere Petrus Olai's årstal for mest pålidelige. Året efter kunne Roskildebispens Peder Bang indvie prædikebrødrenes nye kirkegård i Holbæk. I god overensstemmelse med mønsteret fra resten af Europa blev klosteret i Holbæk grundlagt på et hidtil uudnyttet område syd for byen, som prædikebrødrene formentlig havde fået af kongen Erik V Glipping [1259-1286]; Kronen ejede helt op i nyere tid størsteparten af jorden syd for Holbæk By. Brødrene fik ikke nogen nem start i Holbæk, thi Petrus Olai kan berette, at i 1287 »brændte prædikebrødrenes hus og hele byen Holbæk,« og i starten af 1290'erne blev byen hærget af marsk Stig og hans fredløse. Endelig i 1323 (den 15. august) kunne biskop Niels af Børglum indvie prædikebrødrenes kirke i Holbæk, som blev rejst med økonomisk støtte af Christoffer II.

Traditionelt hedder det sig, at Prædikantordenen anlagde sine klostre i bispestæderne og i »andre intellektuelle og kommercielle centre«. <sup>2</sup> Nogen bispestad har Holbæk aldrig været og uden at ville fornærme datidens Holbækborgere – eller deres efterkommere – er der næppe heller rimelighed i, at betragte byen som noget »intellektuelt center«. Hertil bør det skyndsomst tilføjes, at dette ikke var noget særkende for Holbæk; bortset fra de store landklostre (såsom Sorø, Esrum og Æbelholt) er der i middelalderens Danmark gennemgående ingen tegn på videre intellektuelle aktiviteter uden for bispestæderne. Men var Holbæk da virkelig allerede i 1275 så stor en handelsby, at Prædikantordenen betragtede den som et kommercielt center?

I så fald har vi i prædikebrødrenes ankomst til Holbæk indikationen på en forbavsende økonomisk vækst, eftersom der næppe kan tales om nogen videre bydannelse førend Valdemar II's mulige opførelse af en kongelig borg i 1230'erne. <sup>3</sup> Alligevel havde Holbæk tilsyneladende allerede officiel status af købstad i 1240. <sup>4</sup> Byen lå da også handelsmæs-

2. F.eks. hos Eva Becher (1999): »Skt. Peters Kloster i Odense – Sortebrødre klostres historie ca. 1223 – ca. 1539«, historiespeciale, Odense Universitet, s. 22.

3. Ifølge traditionen blev borgen anlagt af Valdemar Sejrs [1202-1241], men dens eksistens kendes først med sikkerhed fra 1274, hvor Erik V Glipping havde en foged på »slottet«.

4. *Købstadslisten og Kong Valdemars Jordebog* (KVJ); udgivet af Svend Aakjær i 'Kong Valdemars Jordebog' bind I-III, København 1926-45. Ifølge hovedstykket i KVJ fra 1231 havde Kronen erhvervet en toft i Holbæk (*Holæbæc*) fra abbeden i Ringsted. Det formodes, at Valdemar Sejr på denne grund anlagde en borg, der blev en forløber til det nu forsvundne Holbæk Slot. Præcis hvornår Holbæk opnåede status af købstad vides ikke, men byen nævnes på samme jordebogs købstadsliste fra omkring 1240, hvor byen er sat til en skyld på 12 mark, hvilket placerer den mellem de mindre købstæder på Sjælland.

sigt godt ved bunden af Isefjorden med et stort landbrugsopland mod syd og vest. Selvom borgen (der reelt snarere bør betegnes som en befæstet kongsgård) nok primært blev anlagt som et forbindelsespunkt på vejen til Kalundborg Slot og Dragsholm Slot, så udtrykker den kongelige interesse for Holbæk også en bevidsthed om stedets handelsøkonomiske potentiale. Da først kongens lensmand kunne garantere en smule sikkerhed for driftige handelsfolk ved opankringspladsen i fjorden, blev der snart bygget permanente købmandsgårde uden for borgen, ligesom en mængde håndværkere slog sig ned omkring markedet. Sådanne små lovende købstæder fandtes imidlertid mange steder i landet, og selv ved middelalderens slutning menes befolkningstallet i Holbæk ikke at have været på mere end omkring 500.<sup>5</sup> Det kan derfor være vanskeligt, at se byen i tiden op til 1275 som værende af så stor økonomisk betydning, at prædikebrødrene af sig selv skulle have søgt hertil – mens en række større og tilsyneladende mere interessante byer i Danmark fortsat lå »ubesøgte« hen.

## Klosteranlæggelsen i Holbæk set i lyset af lokalpolitiske og -økonomiske forhold

En mulig forklaring er, at byens førende borgere, på linie med deres kollegaer i en række andre europæiske småstæder, selv havde inviteret brødrene til byen for derved at hæve den unge købstads potentiale. Franciskanerordenen og Prædikantordenen oplevede en imponerende vækst op gennem 1200-tallet, som fik selv cisterciensernes udbredelse i århundredet forinden til at blegne. Især de første 60 år af Prædikantordenens eksistens bød på en mængde grundlæggelser, og i starten af 1300-tallet havde ordenen over 500 prædikebrødreklostre og knap 150 nonneklostre. Enhver vest- og centraleuropæisk købstad med respekt for sig selv havde mindst én af de to store tiggermunkeordener i byen, hvorved deres klostre blev en fast og yderst markant bestanddel af det europæiske bybillede fra midten af 1200-tallet. Undersøgelser af klosteranlæggelserne i de tyske byer har vist, at byer med 1.000-2.000 indbyggere normalt havde ét tiggermunkekloster, mens byer med mere end 2.000 indbyggere som regel både havde prædikebrødre og franciskane-re. Hvis ingen af de to ordener havde etableret sig i en by, skyldtes det som oftest modstand fra den sekulære kirke, ældre klosterordener eller

---

5. Albert Thomsen (1936): »Holbæk Købstads Historie« bind I, Holbæk Byraad, s. 116.

andre ugunstige politiske omstændigheder.<sup>6</sup> Fra Næstved kendes i perioden 1240-1270 til en indædt kamp fra benediktinerne i Sankt Peders Kloster (Skovkloster) imod en franciskansk klosterstiftelse i byen, og det er oplagt at formode, at prædikebrødrene oplevede tilsvarende problemer, da de i samme periode ville etablere sig i Næstved; først ved kardinallegaten Guidos besøg i 1266 stadfæstedes efter alt at dømme prædikebrødrenes ret til at bygge en kirke i Næstved.<sup>7</sup> Traditionelt forklares manglen på et tiggermunkekloster i Slagelse ligeledes med en stærk indflydelse fra johannitterne i Antvorskov.<sup>8</sup>

Især for de yngre byer synes tiggermunkene mange steder at have haft prestigøjs betydning for det nyopståede købmændsborgerskab; at have brødrene i byen forbedrede ikke blot borgernes omdømme i det hinsides, men også i den aktuelle socialpolitiske samtid. Byer, der stræbte efter at opnå status af købstad med dertil hørende rettigheder, så fordel i at skaffe en af de nye ordener til byen.<sup>9</sup> For borgerne og byrådet synes tilstedeværelsen af et tiggermunkekonvent ligefrem at have givet en vis uafhængighed i forhold til Kirkens sekulære myndighed, hvor biskoppen hidtil havde nydt nærmest ubegrænset magt.<sup>10</sup> Ligeledes er der flere eksempler på, at byerne kunne trække på tiggermunkene, når de ønskede at omgå eller helt undgå pavelige og ærkebispelige interdikter – et forhold, der netop havde haft stor aktualitet på Sjælland siden 1259 under stridighederne mellem kongemagten og bisperne i Lund og Roskilde.<sup>11</sup> Der haves da også kendskab til adskillige europæiske klosterstiftelser, der skete efter henvendelse til ordenerne fra de lokale byråd, f.eks. denne invitation til Prædikantordenen fra byrådet i den vestfranske by Saint-Julien i 1240:

6. Wolfgang Schenkluhn (2000): »Architektur der Bettelorden – Die Baukunst der Dominikaner und Franziskaner in Europa«, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, s. 10-11.

7. Palle Birk Hansen (1996): »Næstved Gråbrødrekloster og Sortebrødrekloster«, i 'hi-kuin' bind 23, Højbjerg, s. 117-134 (særligt s. 117-122).

8. Bl.a. jf. Gitte Strange Hansen, Slagelse Lokalarkiv.

9. Således fik eksempelvis Stockholm først egentlig status af købstad i årene efter gråbrødrenes anlæggelse af et kloster i 1268-70. Jørgen Nybo Rasmussen (1992): »Die Bedeutung der nordischen Franziskaner für die Städte im Mittelalter«, i 'Bettelorden und Stadt', red. af D. Berg, Werl, s. 3-18 (om dette forhold særligt s. 6).

10. Martina Wehrli-Johns (1981): »Stellung und Wirksamkeit der Bettelorden in der städtischen Gesellschaft«, red. af K. Elm, Berlin, s. 77-84 (særligt s. 78).

Vi har erfaret gennem sikre vidnesbyrd, at stæder og byer, som I begunstiger med jeres tilstedeværelse, hurtigt har forbedret sig i såvel åndelige som timelige sager; thi jeres brødre byder fredelige mennesker velkommen, de bringer glans til hjemlandet, og de befrier gudelige mennesker fra deres synders lænker. Derfor har det forekommet os en god ide, da vi ønsker at få del i jeres bønner og gode arbejde, at bønfalde jer om i jeres visdom og gavmildhed, at dreje jeres gang i retning af byen Saint-Julien.<sup>12</sup>

Men hvis Holbæk allerede stod på listen over danske købstæder i 1240, hvorfor så gøre sig alle disse anstrengelser en generation senere? Købstadsstatus og tilhørende rettigheder og privilegier var i middelalderen ikke noget man opnåede én gang for alle. Rettighederne kunne bestandigt ændres eller endog inddrages, ligesom de helst skulle fornyes (stadfæstes) hver gang en ny konge besteg tronen, hvis borgerne skulle føle sig nogenlunde sikre på kongens velvilje til at anerkende og forsvare deres rettigheder. En indikation herpå haves også i Roskildebispens Jordebog, nærmere betegnet den såkaldte Sogneliste II, der i den overleverede form stammer fra 1370'erne, men bygger på et forlæg, der næppe er yngre end 1320 – og kan gå tilbage til 1290.<sup>13</sup> Den pågældende liste opremser samtlige sjællandske sogne, hvortil der knyttes nogle talstørrelser vedrørende sognets skyld og kirkelige jordtilliggende. Også Holbegh står på denne liste, mellem landsbyerne Kvanløse og Tveje Merløse, men uden de tilhørende talopgørelser.<sup>14</sup> Når der til Holbæk ikke står anført mark- og plovtaal skyldes det rimeligvis byens nyvundne købstadsrettigheder, der i kirkeøkonomisk henseende gav byen en anden status. At byen stadig står på listen kan netop hænge sammen med, at statusforholdet på et af listens ældre forlægs tid var anderledes.

- 
11. Niels Skyum-Nielsen (1971): »Kirkekampen i Danmark 1241-1290 – Jakob Erlandsen, samtid og eftertid«, København.
  12. Clifford Hugh Lawrence (1994): »*The Friars – The impact of the early mendicant movement on Western society*«, Longman, London & New York, s. 104. Formuleringen svarer til andre invitationer kendt fra schweiziske og tyske byer.
  13. Tage E. Christensen (1977): »Sognelisterne i Roskildebispens Jordebog«, i '*Historisk Tidsskrift*' bind 77, Den Danske Historiske Forening, København.
  14. Sogneliste II i *Roskildebispens Jordebog* (RBJ); udgivet med kommentarer af C.A. Christensen i »Roskildekirkens Jordebøger og Regnskaber«, '*Danske middelalderlige Regnskaber*' 3. rk. bind 1 s. 1-207, København 1956 (omtalen af Holbæk findes på folio 150r-v, s. 160).

Selvom købstadsprivilegier var forholdsvis enslydende, så kunne de desuden sagtens variere på betydningsfulde punkter fra by til by,<sup>15</sup> så den enkelte stad måtte bestandigt være på tærne for ikke at miste terræn til regionens andre stæder. Og uanset om Holbæk blev kaldt en »købstad« i 1240 eller ej, så er der noget der tyder på, at byen først fik sine første kongelige privilegier af Erik Menved i 1288.<sup>16</sup> Var det den forudgående etablering af et prædikebrødrekonvent i Holbæk, der med sin fortsatte eksistens efter 13 (eller 19) års prøvetid nu havde overbevist Kronen om, at Isefjordsstaden havde en fremtid for sig og dermed resulterede i det ønskede afkast til købmandsborgerskabet? Prædikebrødrene ville i hvert fald næppe selv have underdrevet deres positive betydning i den retning.

Det er dog næppe rimeligt kun at betragte prædikebrødrenes ankomst til Holbæk som resultatet af økonomiske overvejelser. Der var utvivlsomt også oprigtigt religiøse behov at dække hos en betydelig del af byens borgere – og dermed også kirkepolitiske aspekter i konventets stiftelse. I Prædikantordenens første år prædikede brødrene *alfresco* ude i byen på gader og torvepladser, eller i sognekirker, som imødekommede præster lod åbne for dem. Men fra omkring 1240'erne begyndte forholdet til den sekulære kirke at blive stadigt dårligere, og brødrene kunne herefter ikke regne med at få lov til at benytte sognepræsternes kirker. Selvom den opsøgende prædikevirksomhed på gader og stræder var en grundsten i brødrenes virke, så havde selve kirkebygningen og gudstjenesterne dér også særdeles stor betydning for ordenens prestige og økonomi. I det lys kan det derfor forekomme påfaldende, at prædikebrødrene angiveligt kom til Holbæk i 1270'erne, men først fik en kirke indviet omkring et halvt århundrede senere. Branden i 1287 og marsk Stigs hærgen i de tidlige 1290'ere kan næppe udgøre hele forklaringen – især ikke hvis man tilslutter sig Vilhelm Lorenzens (1920) vurdering af, at optegnelserne om kirkens ældste arkitektur tydede på en forholdsvis kort byggefase, der sandsynligvis først var indledt omkring 1320.<sup>17</sup>

15. Erik Kroman (1982): »Stadsprivilegier« (Danmark), i *'Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder'* bind 16, 2. oplag, Rosenkilde & Bagger, sp. 686-687.

16. J.P. Trap (1954): »Danmark«, bind III – 2 (Holbæk Amt), 5. udgave, G.E.C. Gads Forlag, København, s. 347.

17. Vilhelm Lorenzen (1920): »De danske Dominikanerklostres Bygningshistorie«, København, s. 63. Beskrivelserne af den oprindelige kirkes indre og ydre bar ifølge Lorenzen præg af »En enkel og gennemkultiveret Klosterkirke, opført efter en samlet, konsekvent fulgt Plan.« Derfor troede han ikke på formodningerne om, at byggeriet havde stået på siden 1275, men snarere, at projektet først var gået i gang efter bygherrens (Christoffer II) tronbestigelse i 1320.

Traditionelt har man antaget, at kirken fra 1323 skulle erstatte en forudgående, der var gået tabt ved branden i 1287, men faktisk beretter kilderne kun, at prædikebrødrenes »hus« (*domus*) var brændt ned – og nævner således ingen kirke. Derfor er det ikke usandsynligt, at indvielsen i 1323 gjaldt den første rigtige prædikebrødrekirke i Holbæk, og at brødrene indtil da har kunnet låne sognekirkerne eller prædike på gader og stræder – eller alternativt har haft et midlertidigt og mere interimistisk oratorium til rådighed. Nyere studier tyder således på, at man langt fra altid kan sætte lighedstegn mellem de officielle stiftelsesår, hvor prædikebrødrene ankom til en by, og påbegyndelsen af kirke- og klosterbyggeriet. I mange tyske byer gik der ofte omkring 30 år fra tiggermunkenes første ankomst førend en egentlig klosterstiftelse kom på tale, hvor de overhovedet fik tildelt en ejendom.<sup>18</sup> Også franciskanerne i Kalundborg måtte tilsyneladende vente til 40 år efter konventets stiftelse i 1239, førend deres klosterkirke kunne indvies.<sup>19</sup> Mange steder måtte prædikebrødrene således begynde deres ophold under forholdsvis beskedne og provisoriske boligforhold, typisk i form af en gård eller et simpelt hus, som byen eller en velgører havde skænket dem. Men ofte synes der snart at have vist sig så stor interesse blandt byernes unge mænd for at slutte sig til ordenen, at nye og større bygninger måtte opføres – og en tilsvarende interesse fra byens øvrige borgerskab for at overvære messer og købe sig gravsteder hos de fromme brødre, at prædikebrødreklostre og -kirker måtte opføres og udvides løbende. Med finansiell støtte fra fyrster, borgerskab og lokale verdslige myndigheder lod prædikebrødrene i den periode, hvor de ankom til Holbæk, opføre egentlige klostre i en mængde byer rundt om i Europa, med store prægtige og rummelige kirker, der som oftest var betydeligt større end de lokale sognekirker. Efterhånden fik alle konventerne et egentligt klosteranlæg og egen kirke, og når man tager i betragtning, hvor mange klostre det blev til fra begge de store tiggermunkeordener på så relativ kort tid, tegner billedet sig af et enormt byggeboom i store dele af Europa omkring midten af 1200-tallet.<sup>20</sup>

Tiggermunkenes succes byggede så at sige på dygtig marketing, idet de opsøgte folket, hvor folket var, og gav folket, hvad det gerne ville have; gode prædikener (fra 1236 på de lokale sprog) og kristelige argu-

18. Norbert Hecker (1981): »*Bettelorden und Bürgertum – Konflikt und Kooperation in deutschen Städten des Spätmittelalters*«, 'Europäische Hochschulschriften' bind 146, Frankfurt am Main, s. 64.

19. Trap 1954 s. 371.

20. Lawrence 1994 s.108-110 og Schenkluhn 2000 s. 11.

menter, som de selv efterfulgte og gik forrest med i form af en apostolsk livsførelse. Modsat det sekulære præsteskab og de »rigtige munke« (benediktinerne og cistercienserne) opsøgte tiggermunkene de fattige og de syge i disses ildelugtende og smittefarlige hjem, for at give dem trøstende ord og salvende urteopkog. Også det velhavende borgerskab så tiggermunkene som noget nær det tætteste man kunne komme det hellige liv, hvorfor gaver og ønsker om at blive begravet i deres kirker strømmede ind. Mange steder blev prædikebrødrene modtaget af borgerne som et kærkomment alternativ til det sekulære præsteskab. Gennem de forudgående årtier var det ofte kommet til bitre stridigheder mellem borgere og præster. Et særligt grelt eksempel haves fra Holbæk, hvor præsten Asser blev myrdet af vrede borgere omkring 1253, hvorpå de slæbte ham gennem byen frem til rådhuset og begravede ham i hedensk jord;<sup>21</sup> baggrunden for drabet eller de nærmere omstændigheder kendes ikke. Til gengæld fastslår beretningen, at Holbæk på dette tidspunkt havde såvel »borgere« som rådhus, og dermed besad et vist stadspræg.

Prædikantordenens fremgang og popularitet i byerne måtte nærmest uvægerligt skabe en konflikt med den sekulære kirke. Mange byboere foretrak tiggermunkenes kirker frem for sognekirkerne, hvilket fik økonomiske konsekvenser for sognepræsterne, der klagede deres nød til bisperne. Blandt de mange kritikpunkter var, at almuen i byerne foretrak at bekende deres synder til prædikebrødrene og franciskanerne, fordi de her angiveligt lettere fik syndsforladelse og slap med mildere bodsstraffe end hos sognepræsterne. Desuden kan man forestille sig, at mange købstadsborgere foretrak at bekende deres laster til en tiggermunk af mere jævnbyrdig stand end til byens sognepræst, der ofte var ud af bondeklassen. At prædikebrødrene »underbød« markedet med billige syndsforladelser og en mildere vej til frelsen behøver ikke kun at være et udtryk for sekulær propaganda – og ej heller for ufin dominikansk konkurrence. Sagen var således den, at heller ikke forholdet mellem ordenens primære målgruppe, handelsstanden, og den sekulære kirke var helt problemfrit. I vidt omfang delte Kirken ridderadelens nedladende syn på handelsfolk, og det gamle mundheld om, at »det er svært for en købmand at blive frelst« var stadig fremherskende mange steder. Den slags holdninger klingede selvsagt ikke godt i oprigtigt

21. *Processus litis inter Christophorum I, & Jacobum Erlandi*, i *'Scriptores Rerum Danicarum medii ævi'* bind 5, udg. af J. Langebek, Hafniæ 1783, s. 582-614 (særligt s. 590). Genudgivet af Kraus Reprint, Nendeln 1969. En dansk oversættelse findes hos Thomsen 1936 s. 37.



kristne handelsfolks øren. Hele problemet med kombinationen af købmandskab og kristendom lå i profitten, som købmanden skulle leve af, men som umiddelbart stred imod kristen tankegang. En sekulær engelsk kannik ved navn Thomas af Chobham afviste imidlertid dette gamle før-kommercielle syn med en rapport til koncilet i 1215, hvor han retfærdiggjorde, at handelsfolk tog sig betalt for den gavn de gjorde ved at distribuere varer i samfundet, så man undgik varemangel og hungersnød – dog mente han ikke, at købmændene burde operere med en profit på mere end 50%. Thomas og andre af tilsvarende synspunkter dannede skole i Paris, hvorfra alt nyt inden for Kirken udgik i 1200-tallet. Det er således ikke helt retfærdigt – som mange af samtidens sognepræster og også eftertidens historikere har gjort – at beskyldte bl.a. prædikebrødre for at udnytte situationen ved at komme købmændene i møde med beregnende løfter om frelse. En ny holdning til dette ømfindtlige spørgsmål var allerede i gang med at udvikle sig i Kirken, som en del af den reformbevægelse i 1200-tallet, som tiggermunkeordenerne selv indgik i. Tiggermunkenes bodsniveau repræsenterede en fuldt ud godkendt mildere retning i Kirken, som mange sognepræster aldrig kunne forliges med. Til præsternes forsvar kan det anføres, at brede dele af den jævne befolkning, som præsterne repræsenterede langt bedre end tiggermunkene, heller ikke altid fandt den stadigt mildere kirkeret retsmæssigt tilfredsstillende.<sup>22</sup>

Præsterne anklagede desuden tiggermunkene for at udvise falsk ydmyghed, eftersom man gerne så dem i selskab med det rige borgerskab og ved adelens og kongernes hof. Mange tiggermunke nød utvivlsomt også at færdes i sådanne kredse, hvorfra adskillige af dem selv stammede, ligesom de også kunne være tilbøjelige til at vise deres tydelige foragt for det almene præsteskab. I et skrift fra 1200-tallet forklares behovet for tiggermunkenes gerninger i byerne med, at ikke nok med at præsterne ofte manglede de nødvendige kundskaber til at kunne give sognebørnene en ordentlig undervisning, så var mange præster kendt som notoriske horekarle, hvorfor ærbare kvinder frygtede at skrifte hos dem.<sup>23</sup>

De sparsomme danske kilder giver ikke kendskab til ret mange konkrete konflikter mellem tiggermunke og sekulære præster herhjemme. Derimod haves der flere beretninger om sådanne stridigheder lige syd for Danmark i de store nordtyske stæder. En pavelig legat måtte i 1265 mægle i en strid mellem domkapitlet i Hamburg og det lokale prædike-

22. Lawrence 1994 s. 123-124.

23. Lawrence 1994 s. 164-165.

brødrekloster om retten til at begrave verdslige personer – og dermed nyde godt af den medfølgende betaling. Sagen endte med et kompromis, der især stillede kannikkerne tilfredse, idet prædikebrødrene fik en begrænset årlig »kvote« af verdslige gravlæggelser og ikke måtte tage imod offergaver. Anderledes voldsomt udviklede en tilsvarende strid sig i Lübeck 1277-1282. En velhavende borgerfrue havde selv ønsket at blive begravet i franciskanerkirken, hvilket byens sekulære præsteskab imidlertid ikke ville acceptere. Under selve begravelseshandlingen i en af sognekirkerne brød vrede borgere, heriblandt medlemmer af byrådet, ind i kirken og fjernede hendes lig med magt, efter at have slået en af præsterne ned. Biskoppen af Lübeck ekskommunikerede herefter gerningsmændene, men byrådet svarede igen ved at anklage præsterne for kætteri og til sidst jage hele præsteskabet ud af byen. De efterfølgende år verserede sagen for kurien, og dommen i 1282 blev et nederlag for den fordrevne biskop; domkapitlet skulle ikke blande sig i tiggermunkenes ret til at begrave byens verdslige borgere, der frit kunne vælge, hvor de ville gravlægges.<sup>24</sup>

Når der ikke kendes til tilsvarende kampe mellem borgerskab, tiggermunke og sekulære præster i Danmark, kan det vel både tænkes forklaret med roligere nordiske gemytter eller et mangelfuldt kildemateriale. Under alle omstændigheder vil det dog være forkert ukritisk at se udviklingen i de to nordtyske byer som et billede på det generelle forhold mellem tiggermunke og præster, da dette syntes at have varieret betydeligt fra by til by – helt afhængigt af lokale forhold.

## Klosteranlæggelsen i Holbæk set i lyset af det regionale kirkepolitiske klima

Det til tider anstrengte forhold mellem tiggermunkene og den sekulære kirke foregik på flere niveauer. Der er ingen tvivl om, at langt de fleste grundlæggelser skete med den lokale biskops oprigtige velvilje. Bisperne blev bl.a. bedømt på den åndelige situation i deres stifter og her udgjorde især prædikebrødrene et effektivt våben imod kætteri og anden ugudelighed. Desuden havde Prædikantordenen gennemgående en høj stjerne hos pavestolen, hvilket bisperne selvfølgelig godt vidste. Bispebyerne var da også alle steder de første til at modtage de nye ordener. I bunden af den sekulære kirkes organisationspyramide var situationen

24. Ingo Ulpts (1992): »Zur Rolle der Mendikanten in städtischen Konflikten des Mittelalters – Ausgewählte Beispiele aus Bremen, Hamburg und Lübeck«, i *'Bettelorden und Stadt'*, red. af D. Berg, Werl, s.131-151 (særligt s. 134-139).

imidlertid en anden. De mest ambitiøse sognepræster kunne måske nok se en fordel i at samarbejde med prædikebrødrene, hvilket både kunne blive til sognets og præstens egen karrieremæssige fordel, men de mest progressive kræfter i præstestanden var som regel allerede centreret i stiftsbyerne. For de fleste præster ude i provinsbyerne udgjorde prædikebrødrene primært en økonomisk trussel, ligesom deres ankomst også for mange måtte fremstå som en højst utidig indblanding i sognepræsternes religiøse arbejde. De sekulære præsters klager udløste imidlertid sjældent nogen større reaktion hos Kirken. Med enkelte undtagelser nød Prædikantordenen stor opbakning og beskyttelse fra pavehoffet, som bisperne kun i ekstraordinære tilfælde vovede at lægge sig ud med.

Det middelalderlige Holbæk rummede to sognekirker; Skt. Nicolai Kirke i det egentlige Holbæk nær borgen, og Vor Frue Kirke i den østlige bydel Labæk. Ligesom resten af Sjælland var den unge købstad ved Isefjorden underlagt biskoppen i Roskilde i gejstlig henseende – og dermed også i vidt omfang i politiske og økonomiske spørgsmål. Formodentlig omkring midten af 1200-tallet blev Skt. Nicolai Kirke gjort til en del af det syvende præbende ved Roskilde Domkapitel, hvilket vil sige, at det i praksis blev ejet og forvaltet af en kannik ved domkirken. Dette skete muligvis kort efter en tilsvarende skæbne for Skt. Mikkel Kirke i Slagelse under Jakob Erlandsens tid som biskop i Roskilde [1249-1253]. Biskoppens handling i Slagelse udløste allerede da bitre stridigheder med kong Christoffer I, der selv mente at besidde retten til kirken. Tilsvarende beretninger kendes ikke fra Holbæk, men det er langt fra usandsynligt, at kirkefejden er fortsat her, hvor kongemagten siden Valdemar Sejrs tid sad tungt på det hele. J.O. Arnhnung (1939) foreslog derfor, at drabet på Holbækpræsten Asser kan have været en udløber af striden mellem konge og biskop, hvor Asser så skulle være en af biskoppen udpeget præst. Drabssagen kendes kun fra en retsstrid i 1256, hvor den daværende ærkebiskop Jakob Erlandsen klagede over kongens passivitet mht. at få sagen opklaret.<sup>25</sup>

Holbæk har til alle tider haft et »lillebroderkompleks« i forhold til Roskilde, og byens ambitiøse købmænd så næppe den store gavn i en øget bispelig indflydelse i Holbæk, når det gjaldt konkurrencen med Roskildebispens egen stad ved Isefjorden.<sup>26</sup> Og med splittelsen mellem

25. J.O. Arnhnung (1939): »Holbæk Kirke som Kapitelskirke«, i *'Fra Holbæk Amt'* 1939, Historisk Samfund for Holbæk Amt, s. 87-123 (særligt s. 87-88).

26. I praksis var Roskildes økonomiske interesser måske mere et anliggende for kannikkerne i domkapitlet end for biskoppen selv, der på dette tidspunkt havde forlagt sin residens til København. For borgerne i Holbæk måtte dette dog komme ud på ét.

kongemagten og ærkebisperne fra midten af 1200-tallet fik købstadsborgerne pludselig en magtfuld allieret, ikke mindst i Holbæk, hvor man for alvor synes at kunne tale om en kongeligt grundlagt og regeret by. Selvom biskoppen i Roskilde nok skulle give tilladelse til en klosterstiftelse i Holbæk, så var prædikebrødrene gennemgående kendte for at støtte kongens parti i tidens gentagne stridigheder mellem Kronen og Kirken. Så måske kan vi i Holbæk ane en plan hos kongemagten om at skabe et kongeligt alternativ til bispekirkens Roskilde i både økonomisk og gejstlig henseende på en tilsvarende lokalitet ved Isefjorden? Henrik Græbe (1993) mente ganske vist, at der fra begyndelsen måtte have været en nær tilknytning mellem domkirken og klosteret i Holbæk, fordi de to steder var indviet til samme skytshelgen (Sankt Lucius),<sup>27</sup> men som påvist af Arhning, hviler Sankt Lucius-traditionen i Holbæk på et yderst spinkelt grundlag og bør næppe tillægges afgørende vægt i denne henseende.<sup>28</sup> Da prædikebrødrene kom til Holbæk, var ordenen, som det senere vil fremgå, bestemt ikke at betragte som bispekirkens nære allierede. Med placeringen af et prædikebrødrekonvent i »kongens Holbæk« blev biskoppens indflydelse i byen efter alt at dømme stækket markant. Efter den langvarige kirkekamp 1259-1274 var det da tilsyneladende også en yderst kuet Roskildebisp, Peder Bang, der i 1276 måtte forestå indvielsen af sine gamle modstanderes kirkegård i Holbæk.<sup>29</sup>

## Klosteranlæggelsen i Holbæk set i lyset af lokaladelens interesser

Det kan således være oplagt at se prædikebrødrenes ankomst til Holbæk som resultatet af en fælles interesse hos borgerskabet og kongemagten rettet imod de sekulære præster og Roskildebispens (og domkapitlets) indflydelse. Imidlertid tyder nyere studier fra vore nabolande på, at en tredje samfundsfaktor i højere grad end tidligere bør inddrages i overvejelserne omkring højmiddelalderens stiftelser af tiggermunkeklostre.

Traditionelt har danske klosterhistorikere formodet, at tiggermunke- ne herhjemme ligesom længere nede i Europa især tiltrak sønner af borgerstanden. Denne formodning kan imidlertid være forkert. En under-

27. Henrik Græbe (1993): »Holbæk Kloster – Sortebrødrenes hus indviet til S. Lucius«, i 'Kirkearkæologi i Norden 4', 'hikuin' bind 20, Forlaget Hikuin, s. 33-51 (særligt s. 50).

28. Arhning 1939 s. 93-94.

29. Skyum-Nielsen 1971 s. 266-267.

søgelse af de nordiske gråbrødres sociale baggrund har således vist, at kun omkring en tredjedel af brødrene kom fra borgerfamilier, mens lige så mange syntes at være af bondestand. Den resterende tredjedel havde adelig eller gejstlig baggrund. Disse tal bygger endda især på opgørelser fra gråbrødreklosteret i Visby på Gotland, hvor borgerstanden kan have haft atypisk stor indflydelse, idet Visby var Nordens største by i højmiddelalderen og sæde for Hanseforbundet, hvilket måske er grunden til, at flere af brødrene kom fra Tyskland og Baltikum.<sup>30</sup>

Akkurat som kongeslægten og de store adelsfamilier gennem århundreder havde støttet benediktinerklostrene og senere cistercienserne, hvor mange af deres egne sønner og døtre fik deres livsgerning og underhold, så synes det også rimeligt, at formode et sammenfald mellem de familier – eller i hvert fald de sociale kredse – der leverede sønner til Prædikantordenens rækker og de der havde størst interesse i at støtte ordenen med økonomiske midler. Derfor har historikerne jævnfør ovennævnte formodning også traditionelt givet middelalderens borgerstand afgørende betydning for tiggermunkeklostrenes økonomiske baggrund. Men faktisk er der ifølge Jørgen Nybo Rasmussen (1992) flere indikationer på, at borgerstanden i Nordeuropa først fik betydning for tiggermunkene i slutningen af senmiddelalderen, både i hvervemæssig og økonomisk henseende. Kilderne giver ingen mulighed for at vurdere, hvem brødrenes daglige tiggergang var baseret på, men ud af de bevarede skriftlige testamenter fra Norden ses det, at 45% af donationerne til Franciskanerordenen kom fra adelen, ca. 20% fra gejstligheden og blot 18% fra borgerstanden. Også i de nordtyske byer (bortset fra Hansestæderne) synes gaver til tiggermunkene fra borgerstanden at have været et særsyn før år 1400, og selvom dette forhold ændrede sig op gennem 1400-tallet i både N-Tyskland og Sverige, forblev adelen øjensynligt den vigtigste velgører for tiggermunkene i Danmark helt frem til reformationen. Det kan i øvrigt bemærkes, at borgerstandens gaver især kom fra kvinder.<sup>31</sup>

Tilsvarende stor adelig indflydelse kendes fra Nederlandene, hvor Peter A. Henderikx (1978) kunne påvise, at adelen stod bag mange stiftelser af tiggermunkeklostre i grevskaberne Holland og Zeeland.<sup>32</sup> Adrian Ger-

30. Rasmussen 1992 s. 6.

31. Rasmussen 1992 s. 7-9.

32. Peter A. Henderikx (1978): »*De oudste bedelordekloosters in het graafschap Holland en Zeeland – Het ontstaan van bedelordekloosters voor ca. 1310 te Dordrecht, Middelburg, Zierikzee en Haarlem, alsmede enige aspecten van de plaats van dese kloosters in het stedelijk leven en daarbuiten gedurende de middeleeuwen*«, 'Hollandse Studien' bind 10, Haarlem.

ard Jonghees (1942) mente, at adelen netop støttede tigtermunkenes ankomst for at stække bispekirkens indflydelse i deres grevskaber, ligesom stiftelserne var med til at øge deres egen anseelse.<sup>33</sup> Desuden påpegede Norbert Hecker (1981), at tigtermunkelighederne udgjorde et prisbilligt alternativ til højadelens deciderede slægtsklostre; det var dog hans generelle opfattelse, at borgerskabet i længden havde langt mere betydning for tigtermunkekulturen end adelen – i hvert fald i Tyskland.<sup>34</sup>

På Sjælland kan en tilsvarende tendens spores hos højmiddelalderens førende adelsfamilie, Hvideslægten, der i 1100-tallet og starten af 1200-tallet havde knyttet sig nært til Cistercienserordenen, men i den senere del af 1200-tallet og i 1300-tallet gennemgående var mere gavmilde over for såvel francikanerne som prædikebrødrene. Johannes Ebbesen skænkede f.eks. 40 mark til prædikebrødrekløsterets opførelse i Roskilde.<sup>35</sup> Listen over kendte gaver til prædikebrødrekløsteret i Holbæk er ikke overvældende lang. I 1292 testamenterede Gyde Bang (en søster til Roskildebispen Peder Bang) 53 gyldne penninge til lige deling imellem prædikebrødrene i Holbæk og franciskanerne i Kalundborg,<sup>36</sup> og i 1307 arvede konventet et mindre pengebeløb efter Jon Litles enke Cecilia.<sup>37</sup> Der var således tale om fornemme adelsfruer – hverken kongemagten eller borgerstanden. Om dette ligefrem indikerer, at netop disse familier også bør regnes blandt klosterets stiftere og politiske støtter, skal her være usagt. I begge testamenter optræder prædikebrødrekløsteret i Holbæk blot som én blandt en mængde begunstigede gejstlige stiftelser, herunder de fleste klostre på Sjælland af alle ordener, og Holbækkonventet optræder endda i begge sammenhænge temmelig langt nede på listen. En bedre ledetråd til klosterets støtter fandtes måske snarere i de rækker adelsvåbener, der ifølge sognepræsten J.H. Larsen (1847) endnu i hans tid kunne anes i klosterkir-

33. Adrian Gerard Jonghees (1942): »*Staat en Kerk in Holland en Zeeland onder de Bourgondische hertogen 1425-1477*«, 'Bijdragen van het Instituut voor Middeleeuwse Geschiedenis der Rijks-Universiteit te Utrecht' bind 21, Groningen-Batavia.

34. Hecker 1981 s. 55.

35. Ellen Jørgensen (1909): »*Helgendyrkelse i Danmark – Studier over Kirkekultur og kirkeligt Liv fra det 11te Aarhundredes Midte til Reformationen*«, H. Hagerups Forlag, København, s. 25-26.

36. Danmarks Riges Breve (DRB), Ejnar Munksgaards Forlag, København. 2. række bind 4 nr. 67.

37. DRB 2. række bind 6 nr. 91.

ken som rester af kalkmalerier fra middelalderen, men som desværre aldrig blev tydet.<sup>38</sup>

## Klosteranlæggelsen i Holbæk set i lyset af tidens storpolitiske forhold

Indtil tiden før reformationen synes forholdet i Danmark mellem Prædikantordenen og den sekulære kirke primært at have afhængt af de politiske forhold generelt, ikke mindst af forholdet mellem kongemagten og bisperne. Akkurat som i de store konge- og fyrstehuse på kontinentet og i England ønskede også Nordens konger efter midten af 1200-tallet at knytte de lærde og hellige tiggermunke til deres hoffer. Med mere end antydningen af bitterhed beskrev den engelske benediktinermunk Matthew Paris i midten af 1200-tallet det vagtskifte ved de vesteuropæiske hoffer, der måske mere end noget andet bragte tiggermunkeordenerne på kollisionskurs med bisper og munke:

De har deres gang ved kongers og fyrsters hof, hvor de tjener som rådgivere, kanslere, ministre og ægteskabsmæglere. (...) Hvor de der tjente hos konger førhen bar bløde stoffer, er de nu klædt i tarvelige gevandter.<sup>39</sup>

En årsag til (eller virkning af) Prædikantordenens til tider måske lidt spændte forhold til bispekirken lå således i, at tiggermunkene (i øvrigt ligesom de rigtige munke og regulære kannikker før dem) fungerede som alternativ til de sekulære kannikker i den kongelige administration. I opbygningen af statsmagten havde kongen brug for læse-, skrive- og regnekundige mænd, hvilket Kirken reelt var den eneste leverandør af i højmiddelalderens Danmark. I anden halvdel af 1230'erne fik kongen Kirkens tilladelse til at benytte et antal kannikker ved domkapitlerne som embedsmænd i rigets og egen tjeneste; disse kannikker blev ofte foretrukket ved besættelse af ledige bispesæder. Dertil menes der til kongens kancelli allerede i slutningen af 1100-tallet at have været knyttet en overordnet *notarius*. Da det relativt gnidningsløse forhold mel-

38. Jens-Henrik Larsen (1847): »*Bidrag til Kundskab om Holbeks Kjøbstad i ældre og nyere Tider*«, utrykt håndskrift, Holbek, s. 111-112. Komplet afskrift på Holbæk Bibliotek. Afsnit om Holbæk Kirke udgivet af C.A. Jensen i artiklen 'Fra Holbæk gamle Kirke' i 'Fra Holbæk Amt' 1909, s. 104-116.

39. Lawrence 1994 s. 166.

lem kongen og Kirken i Danmark endte i midten af 1200-tallet, synes kongemagten at have forsøgt at frigøre sig lidt fra bispernes indflydelse i kancelliet ved at ansætte munke og tiggermunke, eller magistre helt uden for Kirken, som der efterhånden kom flere af. Også til stillingen som kongelig kapellan blev eksempelvis tiggermunke i stadig større grad foretrukket frem for kannikker.<sup>40</sup>

Ikke mindst Prædikantordenen synes at have stået sig godt med 1200-tallets danske konger. Erik Plovpenning blev i første omgang gravsat i det slesvigske prædikebrødre kloster, inden han blev flyttet til familiegravstedet i Ringsted, kong Abel begunstigede klosteret i Lund, mens Christoffer I vides at have anvendt provincialprien Absalon som forhandler ved adskillige lejligheder. I midten af 1200-tallet voksede Prædikantordenen i Norden således markant i både indflydelse og antal klostre. Ordenens nordiske overhoved, provincialprien, blandede sig konstant i alle politiske sager af betydning, bl.a. på vegne af paven, men faktisk udviste de danske prædikebrødre større loyalitet over for kongen end for pavestolen i de tilfælde, hvor den danske trone var kommet i unåde hos kurien. I striden mellem kong Christoffer I og ærkebiskop Jakob Erlandsen tog den dominikanske provincialprior således kongens side imod pavekirken. Striden, der både var af magtpolitisk og personlig karakter, skal ikke gennemgås nærmere her, men den tog for alvor fart efter Jakob Erlandsens indsættelse som ærkebiskop i 1252-53 og fortsatte under tre konger. Ved flere lejligheder blev Danmark af denne grund lyst i interdikt, men som oftest blev disse pavelige bandlysninger kun efterfulgt i dele af riget. Sagen var nemlig den, at de danske bisper og klosterordener stod delte i opgøret. Jakob Erlandsen fik som ærkebiskop støtte af sin nevø og afløser i Roskilde, Peder Skjalmsen Bang, men også Franciskanerordenen og Cistercienserordenens danske abbeder var at finde på ærkebiskoppens parti, hvilket måske var en medvirkende årsag til, at de danske prædikebrødre efter i en periode at have holdt sig neutrale sluttede sig til kongepartiet. Ifølge Niels Skyum-Nielsen (1971) afholdt prædikebrødrene sig end ikke fra at bruge den kirkepolitiske kamp til at lægge de konkurrerende franciskanere for had i samfundet og hos magthaverne.<sup>41</sup> Sådanne stridigheder mellem de to tiggermunkeordener var ikke ukendte i udlandet i denne

40. Hvor andet ikke er anført, er hovedkilden til den efterfølgende beskrivelse af prædikebrødrenes rolle i ærkebispestridighederne Jarl Gallén (1946): »*La Province de Danie de l'ordre des Frères Prêcheurs 1 – Histoire générale jusqu'au Grand Schisme*«, Helsingfors, s. 70-76 og s. 176-177.

41. Skyum-Nielsen 1971 s. 255-257.



periode, men herhjemmefra synes kilderne nu ikke at give noget konkret belæg for Skyum-Nielsens beskyldning. Derimod er der ingen tvivl om, at prædikebrødrene bakkede op om kongepartiet under fejden med Jakob Erlandsen, og at man underkendte interdiktet 1259-1274 i mange af klosterkirkerne, herunder de sjællandske. På kongens side fandtes som regel også de jyske bisper, hvis anførere tillige gerne var kongens kanslere.

Hovedpersonen selv, Jakob Erlandsen, flygtede efter et kort fængselsophold i eksil hos paven, hvor han opholdt sig fra 1259 til 1272 – og i samme periode i øvrigt trådte ind i Franciskanerordenen. Paven sendte flere legater til Danmark for at mægle i striden, men som oftest bakkede de overvejende op om kongens parti og hjalp tilmed kongens allierede i Prædikantordenen med at oprette et nonnekloster i den oprørske bispestad Roskilde i 1263. Roskildebispen selv, Peder Bang, var ligesom sin onkel rejst i eksil, og i 1264 lod paven biskop Tyge af Århus indsætte som konstitueret biskop for Roskilde Stift, mens kongens kansler, biskop Niels af Viborg, blev gjort til fungerende ærkebiskop. Senere samme år fik Jakob Erlandsen besked på at aflevere sin afskedsbegæring til den dominikanske prior i Halmstad og subprioren i Lund inden otte dage. Kongefamilien ydede for sin part Prædikantordenen en række gaver og privilegier i perioden, ligesom enkedronningens personlige hofpræst var en prædikebroder ved navn Peder.

Kongepartiet blev imidlertid svækket alvorligt i 1264, da den øjen synligt både temperamentsfulde og griske biskop Tyge af Århus kom i konflikt med cisterciensermunkene i Øm og udsatte dem for en række overgreb. Munkene klagede til deres ordenshovedsæde i Cîteaux, der fortsat havde stor indflydelse ved kurien. Paven sendte denne gang en cisterciensisk legat til Danmark for løse sagerne omkring både Øm og Jakob Erlandsen, hvilket selvsagt ikke bedrede kongepartiets position. Kardinalens domsafgørelse i efteråret 1266 faldt da heller ikke ud til kongens og Århusbispens gunst. Da kong Erik ikke ville følge dommen, blev han straks ekskommunikeret af Kirken og hans kongerige lyst i interdikt. I praksis blev interdiktet kun efterlevet af de sønderjyske bisper, samt af cistercienserne og franciskanerne. Denne mangel på respekt udløste endnu en straffedom året efter, hvor alle kongepartiets gejstlige støtter blev ekskommunikeret; herunder Prædikantordenens provincialprior Augustinus og fem andre ledende prædikebrødre. Hverken kongen eller hans gejstlige støtter ville dog bøje sig for bestemmelserne, trods gentagne påmindelser fra kurien.

Kongepartiets gejstlige anfører, biskop Niels af Viborg, døde i 1267. Domkapitlet valgte efter sædvane en ny biskop, som imidlertid blev un-

derkendt af Jakob Erlandsen og erstattet med en af hans egne støtter, gråbroderen Peder, der tilmed lod kannikkernes biskop fængsle. Dermed opstod endnu en strid i den store danske kirkestrid, idet Viborgkannikkerne ikke var til sinds at lade sig kue. De klagede til kurien, men affæren endte først i 1286, hvor biskop Peder trådte tilbage. Efter 1268 viste paverne sig atter mere forsonlige over for det danske kongeparti og i løbet af 1272-73 lykkedes det endelig at få parterne forliget, men Jakob Erlandsen nåede dårligt at vende hjem til Danmark, førend han døde på Rügen i februar 1274. Han blev gravsat i gråbrødrekirken i Lund.

Et ganske interessant forhold med henblik på Holbækkonventets stiftelse i 1269 eller 1275 er, at netop fra omkring 1269-70 kølnedes forholdet mellem Prædikantordenen og det danske kongehus markant, hvilket muligvis skyldtes og i hvert fald gav sig udslag i en bizar ejendomsstrid i Roskilde. Sagen synes at have været temmelig kompliceret, men gik meget kortfattet ud på, at to af Erik Glippings søstre, Jutta og Agnes, efter et kortvarigt ophold hos dominikanerinderne i Roskilde forlod klosterlivet igen. Ved at forlade konventet brød prinsesserne deres hellige klosterløfte til provincialprior Augustinus, angiveligt uden først at have søgt om dispensation fra løftet, men hvad nok værre var, så ville de også have al deres jordegods med ud – og om nødvendigt med magt. Selvom dette var et utvetydigt brud med alle love og regler, så viste hverken kongemagten eller klosterets protektorer i bispekirken nogen vilje til at forsvare de tilbageblevne nonners rettigheder.<sup>42</sup> Mordet på Erik Glipping i Finderup Lade 1286 bedrede forholdene mellem parterne lidt, men forholdet blev først endeligt genoprettet i 1295, da sønnen Erik Menved i den grad behøvede pavekuriens velvilje i en ny opslidende dansk ærkebisperid, at han af egen lomme gav dominikanerinderne i Roskilde kompensation, og derved forligedes med den dominikanske provincialprior.

Erik VI Menved [1286-1319] var kun 12 år gammel ved sin tronbestigelse. Allerede i 1289 opløstes hans formynderregering, hvorefter den unge konge måtte døje med en lind strøm af angreb fra alle sider. Adelen søgte vedvarende at øge den magt, som marsk Stig havde indbragt den i 1282 med oprettelsen af Danehoffet. Hertug Valdemar af Slesvig var ikke videre tilbøjelig til at slippe den magt, som han som Eriks formynderregent havde nydt 1286-1289. Værst var dog problemerne med den landsforviste marsk Stig, der fra sine baser i Norge og

42. Gallén 1946 s. 92-93.

fra 1290 på Hjelm hærgede de danske kyster med plyndringer i starten af 1290'erne – en politisk terrorvirksomhed, der også ramte »kongens Holbæk« i 1291-92. I denne tids urolige vand opstod endnu en opslidende dansk ærkebisperstrid, hvis hovedperson hed Jens Grand, der var blevet indsat i det varme ærkebispesæde i 1289-90. Han havde en fortid som domprovst i Roskilde og var ligesom hovedparten af sine forgængere af Hvideslægten og relativt nær beslægtet med flere af de fredløse kongemordsdømte, heriblandt marsk Stig. Han var tillige grandnevø af Jakob Erlandsen og havde gennemgående meget lidt sympati for kongeslægten's behandling af hans slægtninge – såvel som af Kirken og adelen i det hele taget. Da den oprørske marsk Stig endelig døde i 1293, kunne kong Erik samle al sin mistro og vrede imod ærkebiskoppen i Lund, der ikke havde lagt skjult på hvor hans sympatier lå – og især hvor de ikke lå. Kongen lod i 1294 Jens Grand fængsle på Søborg Slot. Det lykkedes ærkebiskoppen at flygte fra fangenskab i 1295 og nu gentog historien sig med hensyn til kongens farfaders strid med Jakob Erlandsen. Paven lod Danmark lyse i interdikt, som nok engang ikke blev efterlevet af den kongevenlige del af gejstligheden, der denne gang bl.a. talte Roskildebispen Jens Krag og en del jyske bisper. Heller ikke de danske prædikebrødre efterkom pavens interdikt, men hvorvidt det udelukkende skal tolkes som en sympatierklæring til kongen er usikkert; i hvert fald appellerede provincialprior Oluf (efter forliget omkring nonneklosteret i Roskilde) til kurien om at hæve interdiktet. Paven sendte i 1296 kardinalen Isarne di Fontiano til Danmark som pavelegat. Legaten idømte kongen at betale Jens Grand en klækkelig erstatning for den uretmæssige fængsling, hvilket Erik Menved nægtede og interdiktet blev derfor fornyet i 1299 – og for første gang synes det efterfulgt i alle rigets stifter og af alle ordener, hvorfor den danske kong til sidst måtte krybe til korset. Snart efter var kongen dog igen i strid med sin ærkebiskop, der nu hed Esger Juul, hvilket varede Erik Menveds livstid ud. Prædikantordenens eventuelle rolle i denne konflikt kendes ikke.

## Det politiske klima omkring klosterkirkens opførelse og indvielse i 1323

Tilsyneladende skete der ikke de store fremskridt for prædikebrødrene i Holbæk under Erik Menveds regeringstid; tværtimod blev brødrenes hus angiveligt brændt ned af kongens fjender. En mere positiv bevågenhed opnåede byen og klosteret med indsættelsen af kongens broder, prins Christoffer, på Holbæk Slot senest 1297. I 1307 blev prins Chri-

stoffer desuden forlenet med hertugdømmerne Sønder-Halland og Samsø.

Christoffer II blev konge i 1320 i en alder af 43 år, efter at hans broder Erik VI Menved var død året før uden arvinger til tronen. I den ekstremt urolige periode der fulgte, kølnedes forholdet mellem kongemagten og Prædikantordenen igen. Umiddelbart startede det ellers lovende nok, idet kong Christoffer i 1320 udstedte et nyt værnebrev til dominikanerinderne i Roskilde, mens han som nævnt indledningsvist kunne lægge navn til færdiggørelsen af prædikebrødrenes kirke i Holbæk 1323, et projekt som han øjensynligt helt eller i det mindste delvist selv havde bekostet. At indvielsen af kirken blev foretaget af en biskop fra Børglum hang sammen med, at Roskildebispen på denne tid nok engang levede i landflygtighed. Børglumbispen Niels var endvidere en god ven af prædikebrødrene og trådte selv ind i Prædikantordenen i 1328.

Da Christoffer II blev konge af Danmark, overdrog han (mere eller mindre frivilligt) sine lensbesiddelser til den hallandske herremand Knud Porse. Denne nød høj anseelse i både Norge og Sverige, ikke mindst gennem sin svenske forlovede og senere ægtefælle Ingeborg, og var muligvis derfor en attraktiv forbundsfælle for den nykronede danske konge. Med i købet fik Knud Porse Holbæk Len. Præcis hvornår forleningen skete vides ikke med sikkerhed.

Christoffer II havde vedvarende sit hyr med de holstenske grever, der fordrev ham fra kongemagten i perioden 1326-1329. Og denne gang var der absolut ingen støtte at hente hos Prædikantordenen. Årsagen hertil kendes ikke, men tilsyneladende så ordenens daværende nordiske overhoved Tyge Klerk større fremtid i en alliance med det kongefjendske parti og han deltog ved kongens afsættelse i foråret 1326. To år efter gav paven tilladelse til en gejstlig rokade i Danmark, hvorved den hidtidige biskop Niels af Børglum, der havde indviet prædikebrødrekirken i Holbæk 1323, fik lov at forlade sit embede for at træde ind i Prædikantordenen, mens Tyge Klerk blev indviet til ny biskop i Vendsyssel. Prædikebroderen Tyge var tilsyneladende en indædt fjende af den afsatte konge og markerede sig også som den mest ihærdige modstander af Christoffers genindsættelse i 1329-30. Jarl Gallén (1946) foreslog endog, at greverne og deres allierede ærkebiskop Karl netop havde ladet Tyge indsætte i det nørrejske for at dæmme op for den nationalistiske oprørsstemning i Jylland imod grev Gerhard, som ikke mindst tog udgangspunkt i bispesæderne Århus og Ribe.<sup>43</sup>

43. Gallén 1946 s. 173-175.

Også en anden af kongens allierede, Knud Porse, var faldet ham i ryggen. Hertugen deltog således i kuppet mod kongen i 1326 og hyldningen af den slesvigske hertug Valdemar til ny dansk konge. Sjælland slap øjensynligt relativt fredeligt igennem de ellers urolige tider i 1320-30'erne. Mens grev Gerhards styre i Jylland udløste nationalistiske opstande dér, synes fætterten grev Johan den Milde at have levet op til sit tilnavn på Sjælland, hvor han sammen med Knud Porse og dennes enke Ingeborg længe var øens reelle regenter.<sup>44</sup> For Sjælland fik det umiddelbart langt mere negative konsekvenser, da Valdemar IV's generobringsprojekt nåede hertil, og i 1340'erne var Sjælland næsten konstant plaget af krig, hvor bl.a. Næstved blev hærget 1344-45. Det er således ganske betegnende, at »Valdemar Atterdag« på Sjælland kendtes som »Valdemar den Onde«.

Da Valdemar ville vinde kongemagten tilbage, var Knud Porses forleninger blandt hans første mål. Angiveligt underkendte kongen i 1341 Ingeborgs ret til lenene med en noget tvivlsom påstand om sin faders forleninger, hvorefter de samske og nordvestsjællandiske grevskaber burde tilfalde Kronen; Halland havde kongen samme år afstået til Sverige mod støtte herfra. Ingeborg holdt imidlertid fast på sit og Valdemar lod derfor Kalundborg belejre, men snart efter var kampene med de holstenske grever og Hansaen så hårde, at belejringen måtte hæves. Efterhånden som Valdemars magt tog til, valgte Ingeborg at indgå forlig, hvorefter hun måtte afstå Kalundborg, men kunne beholde Nørre-Halland; Samsø og Holbæk nævnes ikke, men har formentlig fulgt med Kalundborg til Kronen. Kongen overlod i 1346 for en kort bemærkning Holbæk Slot til hertug Knuds sønner, inden det atter fungerede som sæde for kongens lensmand frem til ødelæggelsen i 1659.<sup>45</sup>

Knud Porses og hertuginde Ingeborgs betydning for prædikebrødre-klosteret i Holbæk kendes ikke. Umiddelbart tyder alt dog på, at Prædikantordenen generelt stod på grevernes og især hertugparrets side i magtkampen. Ikke mindst enkehertuginde Ingeborg var positivt stemt overfor ordenen, da hun efter sin gemals død skænkede 100 mark sølv til prædikebrødrene i Roskilde til »kirkens forbedring«<sup>46</sup> i 1330 og klosterets vedligeholdelse i 1336, samt yderligere 60 mark til en større reparation af klosteret i 1350. I 1336 overdrog hertuginde patronatsret-

44. Knud Porse døde i pinsen 1330. Enken Ingeborg beholdt lenene Halland, Samsø, Holbæk og Kalundborg, og førte i 1340 titel af »hertuginde af Sverige, Halland og Samsø«.

45. Trap 1954 s. 346-347.

46. Lorenzen 1920 s. 58.

ten over Toverup Kirke til dominikanerinderne i Roskilde.<sup>47</sup> Om hun ikke viste prædikebrødrene i Holbæk samme gunst eller kilderne herom blot er gået tabt vides ikke; personligt foretrækker jeg at regne det sidste for mest sandsynligt.

## Klosteranlæggelsen set i lyset af Prædikantordenens internationale situation

Endelig kan det endog være relevant at anskue klosterstiftelsen i Holbæk på højeste internationale plan. Prædikantordenens position og retigheder inden for Den Vestromerske Kirkes område var således alt andet end en statisk og sikker størrelse i den aktuelle periode. Med enkelte undtagelser nød begge tiggermunkeordener stor opbakning og beskyttelse fra pavehoffet, der ikke mindst i prædikebrødrene endelig syntes at have fået den loyale udøvende myndighed, som kurien så længe havde manglet. Som nævnt var tiggermunkene derimod ikke altid lige populære blandt den sekulære præstestand, og efterhånden begyndte også bispenerne at finde tiggermunkene vel favoriserede, hvilket de fra 1240'erne lod komme til udtryk på synoder og konciler rundt om i Europa. Bispernes primære utilfredshed gjaldt, at tiggermunkene efterhånden stod helt uden for den episkopale jurisdiktion.<sup>48</sup>

Tiggermunkene pådrog sig snart efter endnu et sekulært modstanderparti på universiteterne. Foruden den rent teologisk-skolastiske strid, hvor Thomas Aquinas var Prædikantordenens åndelige bannerfører, så udkæmpedes der sideløbende en langt mere jordnær magtkamp i det lærde miljø. For det første var universiteterne ikke udelte begejstrede for de dominikanske og franciskanske hvervekampagner blandt deres studerende. Dertil kom, at mange blandt de verdslige og sekulære lærere begyndte at blive irriterede over tiggermunkeordenernes stigende indflydelse på universiteterne. I 1252-54 kom det til ophedede og ligefrem voldelige sammenstød mellem parterne i såvel Paris som Oxford.<sup>49</sup> Efterhånden haglede en massiv kritik ned over tiggermunkeordenerne fra alle sider i det sekulære samfund, først og fremmest i Paris. Fra sognekirkernes prædikestole rasede præsterne og de sekulære skolemestre imod tiggermunkene, der i byens gader blev overdænget med mudder og sten fra ophidsede borgere. Prædikebrødrene i det parisiske Saint-Jacques Kloster måtte ligefrem bede kongen om beskyttelse imod pøbe-

47. Gallén 1946 s. 176-177.

48. Lawrence 1994 s. 152-153.

49. Lawrence 1994 s. 134.

lens angreb.<sup>50</sup> Selv kurien begyndte at vakle i sin uforbeholdne støtte, og i efteråret 1254 var pave Innocent IV øjensynligt blevet vendt for et reelt forbud imod tiggermunkenes fremtidige virke. Faktisk nåede han at ophæve tiggermunkenes privilegier, men han døde blot tre uger efter, hvorpå den dominikanske og franciskanske lobby fik indsat en af deres egne i pavestolen – og Alexander IV kunne kort efter konsolidere ordenernes hidtidige rettigheder. Dermed blev oppositionen imod tiggermunkene endnu mere forbitret, og den ene mere fantastiske anklage blev fremsat imod dem efter den anden; i 1256 udgaves f.eks. et apokalyptisk opråb til Kirkens ledere, hvori tiggermunkene blev betegnet som bebudere for selveste Antikrists snarlige komme. Det lykkedes dog tiggermunkeordenerne at holde oppositionen nede indtil en ny fjendtlighedsindet propagandaoffensiv indledtes i 1269.<sup>51</sup>

Det var altså i dette betændte klima imellem tiggermunkeordenerne og magtfulde grupper i den sekulære kirke, at Prædikantordenens klostre i bl.a. Helsingborg, Holbæk og Næstved blev etablerede. Man kan således også se disse stiftelser som et udslag af et ønske hos ordenen om at få oprettet og anerkendt så mange huse som muligt inden et eventuelt forestående »klosterstop« ville blive effektueret. Situationens alvor understregedes af, af den dominikanske ordensgeneral Humbert af Romans forsøgte at skabe en alliance med franciskanerne imod den sekulære offensiv. Forholdet mellem de to ordener havde ellers længe været lidt anstrengt, men sammen med den franciskanske generalminister udsendte han i 1274 en fælles opfordring til begge ordeners brødre om at samarbejde i kampen for deres overlevelse.<sup>52</sup>

Efter fem års fornyet intensiv modvind blev striden om tiggermunke- ne bragt for pavens koncil i Lyon 1274. Gregor X søgte at tilfredsstille de sekulære med et dekret, der officielt krævede forbudet imod flere nye ordener fra laterankonciliet i 1215 effektueret; alle ordener, der var blevet oprettet siden da, måtte herefter ikke optage nye brødre og skulle på den måde opløses ved naturlig afgang. Reelt fik dekretet dog ingen betydning, og for de to store ordener blev der simpelthen givet dispensation pga. ordenernes »åbenbare nyttighed«. De sekulære gejstlige stod således med en tom sejr, idet tiggermunkene bevarede deres ret til at prædike, tage imod skriftemål og lade lægfolk begrave ved de-

50. Lawrence 1994 s. 155.

51. Simon Tugwell [ed.] (1982): »Early Dominicans – Selected Writings«, SPCK, London, s. 33.

52. Tugwell 1982 s. 33. Brevet til den nordiske provincialprior Augustinus er udgivet i *Danmarks Riges Breve* 2. række bind II nr. 244 og 266.

res kirker. Endnu værre blev det i 1281, hvor tiggermunkeordenerne nåede deres privilegiumæssige højdepunkt. Dette år gav pave Martin IV tiggermunkene ret til at udøve pastoral mission og forvalte sakramenterne overalt hvor de ønskede, uden at den lokale gejstlighed skulle give sin tilladelse dertil.<sup>53</sup> Trods sejren valgte prædikebrødrene herefter en mere kompromissøgende kurs over for bispekirkens præster, og man sørgede for at indhente den lokale biskops tilladelse til at prædike, mens skriftemålssøgende kristne i vidt omfang blev henvist til sognepræsterne.<sup>54</sup>

Alligevel fortsatte stridighederne og i 1290 samlede bisperne og skolemeestrene sig til en ny offensiv. Pavens legater mødte den sekulære opposition i Paris, men endnu engang blev kravene om at stække eller helt afskaffe tiggermunkene blankt afvist; kurien ville hellere nedlægge universitet i Paris end fratage brødrene deres privilegier, var kardinalernes kontante svar. Det blev imidlertid netop én af disse kardinaler, der som pave Bonifacius VIII i år 1300 satte en stopper for tiggermunkenes storhedstid. Med bullen *Super Cathedram* blev det atter fastslået, at tiggermunkene kun måtte prædike i fremmede kirker efter behørig tilladelse, ligesom biskoppen skulle give tilladelse til ordensbrødrenes modtagelse af skriftemål. Endelig skulle en fjerdedel af indtægterne fra begravelserne (den såkaldte *quarta funeralis*) i tiggermunkenes kirker gives »tilbage« til sognepræsterne. Begge ordener gjorde voldsomme protester og allerede i 1304, under den dominikanske pave Benedikt IX, blev bullen ophævet for en kort periode, førend den i 1311 blev endeligt genindført. Bonifacius er i eftertiden ofte blevet tillagt en rolle som tiggermunkenes banemand, men som mødet i 1290 viste, var han næppe mindre positivt indstillet over for ordenerne end sine forgængere. De evindelige klager fra bisperne var imidlertid en uholdbar situation for Kirken og bullen bør ses som et fornuftigt kompromis, der rent faktisk synes at have virket i praksis; mange steder fik brødrene fortsat bispelig tilladelse til at prædike. Ved at give bisperne deres overmyndighed tilbage var den stærkeste gruppe af oppositionen pacificeret. Præsterne og de intellektuelle stod i vidt omfang fortsat med uforrettet sag, men dem behøvede kurien ikke at tage lige så alvorligt.<sup>55</sup>

Denne navnkundige pavelige bestemmelse bør efter min vurdering inddrages i diskussionen af tidspunktet for, hvornår byggeriet af den første prædikebrødrekirke i Holbæk iværksattes. I tiden efter brødrenes

53. Lawrence 1994 s. 158-159.

54. Schenkluhn 2000 s. 175.

55. Lawrence 1994 s. 160-161.



ankomst til Holbæk havde de i vidt omfang formel ret til at benytte sig af sognekirkerne, men fra 1311 kunne dette kun ske med præsternes – hvilket i praksis ville sige Roskilde Domkapitels – velsignelse. Uanset hvordan forholdet mellem parterne var på dette tidspunkt, måtte *Super Cathedram* under alle omstændigheder på længere sigt være et kraftigt incitament for alle Prædikantordenens konventer til at anskaffe sig deres egne kirker, hvilket Christoffer II altså gav brødrene i Holbæk økonomisk mulighed for omkring ti år senere.

Ofte blev tiggermunkene øjensynligt trukket ind i stridigheder med Kirken uden nødvendigvis selv at have søgt konfrontationen. Et eksempel herpå kan nok engang findes i Lübeck, hvor pavebullen fra år 1300 havde særligt svært ved at slå igennem. Tiggermunkene i Østersøstaden havde næppe mere lyst til at følge pavens bud end deres brødre andre steder, men faktisk gav situationen dem slet ikke mulighed for at adlyde. Året inden udstedelsen var der således atter udbrudt voldsomme uroligheder i Lübeck, denne gang i form af en decideret magtkamp (*Der Große Streit*) mellem byrådet og bispesædet, hvilket prædikebrødrene og franciskanerne blev trukket mere eller mindre frivilligt ind i. De næste 18 år herskede der nærmest krigslignende tilstande i Lübeck, hvor byrådet reelt suspenderede den sekulære kirke og overførte dens funktioner og beføjelser til tiggermunkene. Biskoppen svarede igen ved at lade sine soldater overfalde tiggermunkene, når de rejste ind og ud af byen.<sup>56</sup>

I Norden haves de mest grelle eksempler på indædte stridigheder imellem Prædikantordenen og den sekulære gejstlighed fra Bergen. Her var kannikkerne ved domkapitlet tilsyneladende allerede i 1247 blevet så træt af konkurrencen fra brødrene, at de havde ladet nødtørftshuse opføre på en bakke ovenfor prædikebrødre-klosteret, hvorved både uhumskheder og stank derfra løb ned til klosteret – angiveligt både for at genere brødrene og holde byens befolkning væk fra deres kirke og kirkegård. Det pågældende år havde byen imidlertid besøg af en kardinal, der revsede kannikkerne for deres perfide krigslist og truede med at lyse dem i band, hvis de ikke opgav den straks. Striden mellem kannikker og prædikebrødre i Bergen fortsatte dog angiveligt med vekslende styrke helt frem til reformationen.<sup>57</sup> En årsag til dette specielt dårlige forhold imellem de gejstlige parter findes muligvis i, at prædikebrødre-klosteret i Bergen opnåede særlig stor popularitet i befolkningen; det

56. Ulpts 1992 s. 141-145.

57. Sigrid Undset (1987): »Klosterliv«, i 'Årbok 1987', Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, Oslo, s. 8-32 (særligt s. 30).

omtales i hvert fald i mange testamenter og har således modtaget mange gaver.<sup>58</sup> Denne særligt store popularitet kan igen hænge sammen med Bergens status af Hansestad med en betydelig tysktalende befolkning, der som nævnt havde en vis præference med sig hjemme fra Lübeck for Prædikantordenens kirke fremfor biskoppens. Under *Der Große Streit* i Lübeck udbrød der således også konflikt imellem de gejstlige kræfter i Bergen i perioden 1307-1311, hvor byens tyske befolkning var kommet i strid med den nye biskop (der indtil 1304 havde været en prædikebroder) og derfor i stedet strømmede til tiggermunkenes kirker.<sup>59</sup>

I røgen fra den ovenfor beskrevne intense og til tider beskidte kamp imellem tiggermunkene og deres forskellige modstandere må man imidlertid ikke glemme, at brødrene først og fremmest udfyldte en oprigtigt religiøs funktion i de europæiske byer, suppleret med en såvel åndelig som fysisk pleje af de mange fattige, som ingen andre instanser tog sig nævneværdigt af. Man bør derfor ikke stirre sig alt for blind på de efterladte vidnesbyrd om stridigheder imellem prædikebrødrene og resten af samfundet; akkurat som i nutiden har problemer og stridigheder også i middelalderen fået større medieomtale end fred og fordragelighed.

## Afrunding

Eftertiden har det med at betragte middelalderen som en temmelig statisk periode, der på disse breddegrader dog immervæk havde en varighed af knap 500 år. Om overhovedet nøjes vi ofte med at skelne mellem en kulturoppbyggende og rigssamlende højmiddelalder, fulgt af en senmiddelalder præget af samfundsmæssig og moralsk opløsning og forfald. Selvom en sådan stereotyp opfattelse af middelalderen talrige gange er forsøgt modgået af middelalderhistorikere, så har den det alligevel med at lægge sig som en tung dyne over os alle – selv over os, der tror os bevidste om dens eksistens og åbenbare usandhed. Dette gælder som i så meget andet også i vort syn på tiggermunkene og deres klosterstiftelser i de danske byer. De bliver traditionelt opfattet som resultatet af en kamp imod et tiltagende kætteri udløst af utilfredshed med den eksisterende præstestand, et forhold der især gjorde sig gældende i byerne, hvor tiggermunkene da også lige så traditionelt ofte sættes i nær rela-

58. Øivind Lunde (1987): »Klosteranleggene«, i *Årbok 1987*, Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, Oslo, s. 85-119 (særligt s. 105).

59. Gallén 1946 s. 81-86.

tion til den nyopståede borgerstand. Der er som sådan ikke nødvendigvis noget decideret forkert i denne opfattelse. Den er efter min mening blot alt for unuanceret, og selvom det danske kildemateriale til en yderligere belysning af forholdene bestemt er sparsomt, så kan det efter min vurdering godt bære en mere uddybende behandling – ikke mindst hvis man bruger det i sammenhæng med kilderne og forskningen i vore nabolande.

Jeg har med nærværende artikel om de mulige bevæggrunde og samtidspolitiske forhold bag den dominikanske klosterstiftelse i Holbæk forsøgt at trække nogle af de mange facetter omkring en sådan stiftelse frem. For det første havde adskillige indblandede grupper i samfundet, herunder ordenen selv, mange forskellige interesser og modinteresser involveret i oprettelsen af et dominikansk tiggermunkekloster. Dette var såvel helt lokalt som på et større regionalt plan, og i både religiøs, politisk og økonomisk henseende. Men også på et højere rigspolitisk plan spillede prædikebrødrene en væsentlig rolle, uanset om de ville det eller ej, i de store magtkampe mellem Kronen og Kirken, der ikke mindst udspillede sig på Sjælland fra midten af 1200-tallet og omkring et århundrede frem. Tidspunktet for ordenens ankomst til Holbæk i 1260-70'erne (der synes at falde sammen med kirkeindvielsen i Næstved) og den senere indvielse af klosterkirken i 1323 bliver dermed alt andet end uvæsentlig, eftersom disse ting foregik i et helt andet samtidspolitisk miljø end eksempelvis den forudgående klosterstiftelse i bispestaden Roskilde – eller den langt senere oprettelse af et kloster i Helsingør. Prædikebrødrenes klosterstiftelser skete i forskellige byer til forskellige tider, og selvom der selvfølgelig kan og bør trækkes mange fælleslinier frem, når vi skal prøve at forstå dem, så må vi også holde os for øje, at omverdenen dengang som nu kunne ændre sig dramatisk fra generation til generation. Og overalt måtte prædikebrødrene forsøge at tilpasse sig de forhold, som tiden og omverdenen havde at byde på.

## Summary

The Friars Preachers – or »Black Friars« – came to Holbæk in the year 1269 or 1275, where they were given some land on the south side of the small town, probably by the king. In 1276, Bishop Peter Bang of Roskilde consecrated a churchyard for the brethren. The friars did not get an easy start in Holbæk, as a chronicle from Roskilde tells us, that in 1287 »the house of the friars burned down together with the entire city of Holbæk«. In the early 1290s, the outlawed Marshal Stig and his followers ravaged the town. Not all events in these years were bad,

though, as the documents tell us about donations of money in 1292 and 1307 by two noblewomen. Finally, in 1323, Bishop Niels of Børglum could consecrate a church of the Friars Preachers of Holbæk, presumably built by financial support from King Christopher II.

Basically, these few data are all we know about the foundation of the Dominican convent in Holbæk. Unfortunately, this is only too representative for mendicant convents in Denmark. Because of this, scholars often seek to rather traditional and superficial explanations, when they – if at all – try to describe the reasons and background for the Dominican and Franciscan foundations. The mendicant orders of the 13<sup>th</sup> century are usually seen as a reformist reaction of the Catholic Church against heretics and a growing dissatisfaction with the secular clergy among the population in the towns. I am in no way claiming, that this tradition is wrong, but it is my conviction, that the true explanation is much more complex – and often more individually based for each convent. Even though, the written sources of the Dominican foundation in Holbæk as well as in most other Danish towns are very scarce, I believe, that it is possible to give a broader picture of the ideas and interests behind the actions – especially if we bring in sources and studies from our neighbouring countries.

In this article, I have tried to describe some of the possible reasonings behind the foundation in Holbæk. For the citizens of the young town, it was of vital importance to maintain and strengthen the status of the town, which the foundation of a mendicant convent seems to have been a widely used way of doing. The mere existence of the friars was a sign of urban importance. By having a mendicant convent and – later on – a mendicant church, the townspeople also became less dependant upon the secular church, represented by the parish churches, which were controlled by the bishop and the canons of Roskilde. Moreover, it should not be ignored, that the priory in Holbæk was founded right after (or during) one of the big strives between the Crown and the Church of Denmark. During the fight between King Christopher I. and Archbishop Jakob Erlandsen (and, which is quite important for Zealand, his nephew Bishop Peter of Roskilde), the Order of Preachers in Scandinavia sided with the king, both by representing the royal interests in the papal court, and by ignoring the interdict called upon the kingdom by first the archbishop and the bishop, and later on by the pope. As Holbæk with its royal »castle« can be considered a royal stronghold on Zealand, it would certainly be in the King's interest to reduce the episcopal influence in the town, which the foundation of a Dominican convent must have seemed an obvious way of doing by that time.

Even the overall international situation of the Dominican Order may have played a role in the Holbæk foundation. The mendicant orders had experienced a significant and growing opposition from both the secular church and the intellectual milieu at the universities from the middle of the 13<sup>th</sup> century. In 1269, another major attack against the Dominicans and the Franciscans had risen, and even though the orders were able to ride off the storm, it must have been obvious to the brethren, that their privileges could no longer be taken for granted. An actual stop for more foundations of convents was not at all unrealistic, so it was in the interest of the orders, to implement all planned and potential foundations while it was still possible. When the papal move against the mendicants finally came in 1300 with the *Super Cathedram*, it did not mean the end of the friars or more convents, but it did put an end to their former highly privileged position towards the secular church. For instance, when the papal bull was finally implemented in 1311, the friars could no longer use the parish churches for preaching and celebrating masses without the consent of the local priests – who in Holbæk were serving directly under the canons of Roskilde. In the dispute of later scholars in Holbæk on whether the church of 1323 replaced an older Dominican church or not, this papal decision against the right of friars to preach in the local churches could in my opinion support the idea, that the church built in the early 1320s, also indeed was the first.

Only too often, we treat the Middle Ages as a static and rather homogeneous period. Nothing could be more wrong. The actual time of the arrival of the Friars Preachers in Holbæk in the 1260-70s, and the later consecration of the priory church in 1323, must be taken into consideration, as both these events took place in a completely different political environment than, for instance, the earlier establishing of a Dominican convent in the episcopal centre of Roskilde, or the much later foundation in Ellsinore. The foundations of Dominican convents happened in different cities at different times, and even though we should try to identify all common features of these foundations, if we are to broaden our understanding of them, we must also be aware, that the political climate of the medieval world – just like today – could change dramatically from one generation to another. And the Friars Preachers, just like everyone else, had to adapt and adjust to the given conditions of their time and local environment.